

Богданъ Хмельницкій, данникъ Оттоманьскои Порты

Микола Костомаров

1892

Exported from Wikisource on 03/24/19

Богданъ Хмельницкій

ДАННИКЪ ОТОМАНЬСКОЙ ПОРТЫ.

М. Костомарова. — (Перекладъ М. Уманця).

Пишучи историчну монографію про Богдана Хмельницкого, я обертався тодѣ до всѣхъ архівовъ, де можна було сподѣватися, знайти письменні жерела про добу, яку мавъ описувати, а про те не все можна було бачити й перечитати, бо шановні особи, завѣдуючі тими архівами, маючи на увазѣ рѣзні погляды, не скрѣзь и не до всего допускали мене. Черезъ се въ мою монографію не ввійшло дещо съ письменныхъ документѣвъ, котрі означені у мене въ списѣ жерель, якими я користувався. Недавно, працюючи въ архівѣ чужоземныхъ справъ въ Москвѣ надъ матеріялами до исторіи України въ кѣнцѣ XVII. и початку XVIII. вѣкѣвъ, трапилось менѣ надыбати значне число документѣвъ, що тычаться до Богдана Хмельницкого, и мѣжь ними чимало такихъ, що й доси були невѣдомі. Дякуючи ласцѣ пана управителя головного московского архіву чужоземныхъ справъ, барона Ф. А. Бюлера, и поѣдглыхъ ему урядникѣвъ (котрыхъ ласка и готовѣсть до послуги варті найвысшой вдячности), я мавъ змогу передивитися сі документи и зъ дивованемъ побачивъ тамъ дещо такого, що, поѣсля належитого порѣвнаня и обмѣркованя, повинно

перемѣнити не то́лько мой, а и въ загалѣ усвоєный наукою поглядѣ на особу Богдана Хмельницкого и на характеръ его многозначного часу.

Его воѣносины до Туреччины уявляются намъ теперь зовсѣмъ въ иному свѣтлѣ, а не такъ, якъ мы звычайно малюємо ихъ.

Знаменитый козацкій гетьманъ, котрого мы вважаємо щирымъ слугою московского престола и найславѣйшимъ орударемъ въ справѣ обєднаня російской державы, бувъ на дѣлѣ данникомъ отоманьской порты и не перестававъ вважати себе за такого навѣтъ и по́сля переяславской умовы, коли, здавалось намъ, его вѣрносѣ до Росіи була цѣлкомъ певною.

Таки воѣносины почались ще въ 1649 роцѣ, якъ знати зъ одного акту про плавбу по Чорному морю и торговлю, надрукованого въ зборнику державныхъ грамотъ и умовъ, але вповнѣ вони утунтувалися въ кѣнци 1650 року, якъ про се ясно свѣдчить грамота султана [Мехмета](#), писана по турецки на пергаментѣ съ прилогою старого польского перекладу. Въ сѣй грамотѣ зъ архіву чужоземныхъ справъ мовиться такъ:

„Найславнѣйшому зъ монархоѣ Исусовой вѣры, козацкому гетьману Богданови Хмельницкому нехай єму вѣкк довгий, чиниться сей листъ воѣдъ нашего високого и пресвѣтлого престола черезъ одного зъ нашихъ урядникоѣ Османа-Чауша, що повертається разомъ зъ вашимъ посломъ, котрый привѣзъ намъ вашъ листъ, повный самой щирои

прихильности. Згòдно зъ звичаями цѣлого свѣта, найяснѣйшій намѣстникъ нашъ, найвѣрнѣйшій нашъ великій везіръ звелѣвъ перекласти его до слова и подати намъ. И мы, зрозумѣвши его, се бѣ то вашу и всего войска вашего просьбу, побачили, що вы бѣдкаетесь на вашихъ нещирыхъ другòвъ, якъ и на лютыхъ ворогòвъ вашихъ: все, про що вы писали до насъ, мы дознали и зрозумѣли. Знайте, що висока порта звикла выказувати ласку и милòсть другамъ, карати своихъ ворогòвъ. Вы выказали съ певною щиростю, що вòддаетесь пòдъ крыло и пòдъ протекцiю непòбѣдимой порты нашої, а мы щиро, сердечно и любо приймаємо васъ и за вашу певнòсть и щирòсть анѣ трошечки не сумнѣваємося. Що вы по секрету переказували Османови-Чаушу, про все те подрòбно вòнъ намъ переказавъ и мы заразъ же пòслали вельможному монарсѣ Крымскому ханови нашъ суворый наказъ, що бѣ вòнъ нѣколи не повертавъ своихъ очей и ушей до польскои стороны; навпаки, коли бѣ вòдти повѣявъ якiй вѣтеръ и понѣсь на васъ войну и угнѣтъ, коли бѣ Поляки несподѣвано и силомоцѣ напали на ваше войско, то що бѣ вòнъ заразъ же своимъ шпаркимъ войскомъ вамъ на пòдмогу ставъ и допомогѣ скрòзь, де въ тому потреба буде. Мы се ему суворо звелѣли. А поки вы зо всѣмъ войскомъ вашимъ будете вѣрными и щиро прихильными до щасливои Порты нашої, то майте зсылки съ ханомъ безпечно, и будьте певни. Вже висока Порта вповнѣ приймає васъ пòдъ свою протекцiю, а вы будьте въ сему певни и намъ черезъ своихъ послòвъ подрòбно оповѣщайте про все, що дѣється въ вашòй краинѣ. Теперъ же, въ ознаку нашої ласки вòдъ великого монархи, цѣсаря, володаря всего свѣта, при сему нашому ясному

листу посилаємо вамъ штуку злотоглаву и жупанъ, що бь вы одягли єго на себе съ певністю, що вы теперъ стали нашимъ вѣрнымъ данникомъ. А що вы найяснѣйшу порту прохали, що маєте данину давати, якъ инші християнскі данники дають, то мы, зъ ласки до васъ, цѣнуючи ваші чесноты, тымъ вдоволені. А до того, що бь вы своихъ послѣвъ, людей поважныхъ на резиденцію до насъ прислали, на запевнене дружбы нашої посилаємо вамъ сей листъ. Дано въ початку мѣсяця [Ребі уль Евеса](#) 1061 (въ студнѣ 1650).“

Грамоту сю доручено Хмельницкому саме тодѣ, коли вѣнъ, сподѣваючись новою войны съ Поляками, боявся, що бь Польша не схилила до себе Крымского хана [Исламъ-Гирея](#), данника Порты, колишнѣго спѣльника козаковъ, котрый теперъ здавався Богданови непевнымъ. Хмельницкій сподѣвався, що Туреччина звелить теперъ ханови воювати за козаковъ, бо козаки стали поддѣльными султанови, котрому повиненъ бувъ коритися и Крымскій володарь. Въ лютому слѣдующого 1651 року почалися знову перші ворожі дѣла мѣжь козаками и Поляками. Зъ Очакова татарскій ватажокъ (отаманъ) Велі-ага писавъ до Хмельницкого, що незабаромъ прибудуть въ Очаковъ спомагаючи татарскі силы, и згадуючи, якъ вѣнъ, разомъ зъ Хмельницкимъ, воювавъ подъ Збаражемъ въ 1649 роцѣ, прохавъ гетьмана промовити за него добре слово ханови, запобѣгаючи ласки у нового Крымского володаря, але турецкій отаманъ въ Очаковѣ Арамаданъ-бегъ писавъ до Хмельницкого, що сей самый Велі-ага розсылавъ листы до Татаръ, наче бь то зъ вѣдома хана, що бь Татаре не квапилися помагати козакамъ. Черезъ се орда забарилася, и Хмельницкій марне дорѣкавъ

Арамадану. Разомъ зъ симъ Арамаданъ-бегъ оповѣщавъ, що салтанъ, братъ хановъ, зъ ордою въ Перекопѣ, а самъ Арамаданъ-бегъ рушивъ въ походъ въ пятницу разомъ съ козацкими по́сланцями: Матвѣемъ, Блошакою и Бутькомъ.

Другого мѣсяця марця великій везіръ Меліть-Ахметъ-паша оповѣщавъ Хмельницкого, що царь его, султанъ отоманській, ласкаво принявъ запевненя козацкого гетьмана зъ войскомъ въ дружной прихильности до Туреччины и вѣрности султанови, и звелѣвъ Крымскому ханови, що бъ во́нь, вкупѣ зъ братами своїми, вѣвъ орду на помо́чь козакамъ проти Поляко́въ. Тодѣ жъ саме во́дь имени султана написано було Молдавскому господареви сувору вымову за его неприхильно́сть до Богдана Хмельницкого, котрый е́сть та́кій же, якъ и господарь, данникъ султана. Султанъ зновъ, въ ознаку своєї незломной ласки до Богдана Хмельницкого, по́славъ ему роско́шный жупанъ, а везіръ во́дь себе по́славъ ему въ подарунокъ коштовный перскій кораль. Везіръ радивъ гетьманови вырядити въ Варшаву своїхъ посло́въ, що бъ до́вѣдатись про замѣры Поляко́въ, але нѣ въ яко́мъ разѣ не няти вѣры лукавымъ запевненямъ Поляко́въ, наче бъ то вони бажають згоды; коли жъ що до́вѣдається, про те давати звѣстки въ Туреччину. Якійсь Бектамъ-ага-Янчерикъ того жъ мѣсяця марця писавъ до Богдана съ Царгорода, що при дворѣ падишаха всѣ радѣють спо́лцѣ съ козаками, а значні паны день и но́чь выхваляють подвиги Хмельницкого. Доперва прибувшого съ Чигирина Османа-агу зновъ выряжено до гетьмана зъ новою звѣсткою, що, окро́мъ Крымского хана, прибудуть до него на по́дмогу потуги зъ Добрудской землѣ. Разомъ зъ

ласкавою увагою до себе во́дъ турецкого уряду, Хмельницькій отримавъ благословенє и добри́ пожаданя во́дъ заступникѡвъ православної єрархіи въ земляхъ, по́длеглихъ турецкому цареві. Царгородській патріярха Партеній, во́дъ 4. лютого, по́славъ Хмельницкому грамоту, въ котро́й величавъ гетьмана, яко воевника за православну вѣру проти латиньства, и призывавъ на него Боже благословенє, а разомъ съ тымъ прохавъ и за дачки черезъ по́сланого якогось Микиту Михайловича. Дня 18. лютого така грамота була посылана до тодѣшнєго кїєвского митрополіты [Сильвестра Коссова](#), а 20. лютого двѣ грамоты: одна до генерального писаря войска запорозового [Ивана Выговского](#), а друга — до бувшого тодѣ при Хмельницкому митрополіты коринтского, котрого потѡмъ убито въ [Берестецко́й баталіи](#). Всѣ чотыри грамоты писані́ по грецки и зъ латиньскими перекладами хороняться въ московско́мъ головно́мъ архі́вѣ чужоземныхъ справъ. Зъ нихъ знати, що послами во́дъ Богдана Хмельницкого въ Царгородѣ були тодѣ [Анто́нь Ждановичь](#), кїєвскій полковникъ, и якійсь Павло Ивановичь, а при нихъ бувъ товмачъ (перекладчикъ) на имя Павло.

По́сля нещасной поразки козако́въ по́дъ Берестечкомъ, коли Богданъ мусивъ миритися съ Поляками на умовахъ, не такихъ вже користныхъ, якъ по́дъ Збаражемъ, Хмельницькій писавъ до султана съ табору по́дъ Бѣлою-Церквою въ жовтнѣ (безъ числа). Сими днями по́дданецъ вашої императорской величності Османъ-Чаушь въ доброму здоровлю прибувъ до насъ разомъ зъ нашими послами и передавъ намъ листъ вашої величності, котрый мы, якъ

слѣдъ, съ пошанованемъ одѣбрали. Ваша императорска величнѣсть обѣцяли прислати намъ на поѣдмогу хана Крымского та инше войско зъ Добруджской землѣ, але намъ не можна було сидѣти безъ дѣла и съ помочю всемогучого Бога мы мали страшну баталію съ Поляками, про що вашѣй императорской величности перекаже поѣдданецъ вашои величности Османъ-Чаушъ, котрый у всѣхъ баталіяхъ бувъ зъ нами и бачивъ все, що тутъ дѣялось, але якъ спомагаючи силы съ Крыму и зъ Добруджѣ запѣзнилися, мусили мы постановити згоду съ Поляками. Однакъ мы все и незломно пробуваемо въ давной приязни съ ханомъ Крымскимъ и бажаемо зберегти сю приязнь до останней хвилины нашего вѣку. Теперъ бажаемо пробувати вѣрными поѣдданными вашои величности, якъ и зичливыми приятелями хана. Нурадинъ султанъ бувъ при насъ у всѣхъ нашихъ войсковыхъ справахъ, выявивъ себе воѣдважнѣмъ и за свою воѣдвагу вартѣй поваги и справедливои нагороды и вдячности, хочъ мы съ Поляками постановили миръ, а про те тримаемо Поляковъ въ рукахъ. То жъ то покѣрно просимо вашу величнѣсть написати зновъ до хана, що бѣ воиъ тримався спѣлки зъ нами и що бѣ у всѣхъ войсковыхъ справахъ нашихъ бувъ зъ нами, що й мы воѣдъ себе ему и вашѣй величности обѣпољно обѣцяемо и на сей часъ кланяемося вамъ, якъ вѣрнѣ поѣддани, и просимо Бога дарувати вашѣй величности довгого вѣку, здоровля и перемоги надъ вашими ворогами. Въ таборѣ поѣдъ Бѣлою-Церквою, въ жовтнѣ мѣсяцѣ. Вашои императорской величности вѣрнѣй и найнижшѣй поѣдданный Богданъ Хмельницкѣй гетьманъ“.

Здається, Хмельницкѣй хотѣвъ тоѣдъ въ листѣ своєму ухилитися воѣдъ правдивои звѣстки про поразку, яка

зустрѣнула козако́въ. Во́нъ каже, наче бѣ то козаки не дочекалися обѣцянои помочи и прибутя хана зъ ордами и сами́ почали бо́й съ Поляками, та не такъ воно справдѣ було: ханъ таки зъєднався съ козацкимъ во́йскомъ, але въ самому розпалѣ берестецкои баталіи втѣкъ зъ своїми Татарами, забравши зъ собою силомо́ць и Богдана Хмельницкого, а козакамъ безъ гетьмана довелася страшна поразка. Хмельницкій, здається, зовсѣмъ не натякає на берестецку справу и, кажучи про бо́й съ Поляками, мавъ на увазѣ ти́ баталіи, які во́нъ мавъ зъ во́йскомъ Потоцкого и Калиновского по́дъ Бѣлою-Церквою, бо то́льки на сихъ баталіяхъ мо́гъ бути Османъ-Чаушъ, котрый, якъ знати зъ листу Хмельницкого, доперва передъ тымъ приѣхавъ до гетьмана разомъ съ козацкими послами, що верталися во́дъ султана. Бути на берестецко́й баталіи, пото́мъ зъѣздити въ Туреччину и зновъ вернутися въ Украину — наврядъ чи можна було въ ти́ часы за два мѣсяцѣ, до того жъ мы знаємо, що посоль турецкого султана, що бувъ при Хмельницкому въ берестецко́й баталіи, бувъ полонений Поляками. Мабуть, сей бранецъ бувъ Османъ-ага, про котрого писавъ Бектамъ-ага Янчерикъ въ марцѣ, що его вырѣжено до Хмельницкого. Сего Османа-агу треба во́дрозняти во́дъ Османа-Чауша, що ко́лька разо́въ ѣздивъ до козацкого гетьмана и приѣздивъ до него саме тодѣ, коли во́нъ домовлявся съ польскими гетьманами по́дъ Бѣлою-Церквою. Въ сѣчнѣ 1654 року сталася, якъ вѣдомо, переяславска умова зъ московскими послами, а по сѣй умовѣ гетьманъ Богданъ Хмельницкій зо всѣмъ во́йскомъ запорозкимъ и зо всею Украиною уступивъ въ по́дданство Московскому цареві. Якъ же съ того часу бувшій вѣрний

по́дданий турецкой величности во́дносився до султана и его прибо́чниковъ? Передъ нами листъ Богдана Хмельницкого до Крымского хана зъ 16. цвѣтня того жъ 1654 року. Про сей листъ я згадувавъ въ моѣй монографіи про Богдана Хмельницкого, знаючи его зъ одного рукопису Публичной бібліотеки рѳноязычного во́ддѣлу, але не шкодить оповѣстити его по списку архіву чужоземныхъ справъ, бо во́нъ повнѣйшій и вѣрнѣйшій. Хмельницкій пише ханови: „Що мы писали про поновлене присяги мѣжь козаками и Татарами, то се сталося не по моѣй волѣ, а по волѣ всего во́йска, бо умовы, що склалися по́дъ Камянцемъ ([жванецка умова](#) въ студнѣ 1653 року), нѣ до чого не привели й мы й доси не маємо во́дъ короля привилеѣвъ на [зборѳвскиѣ умовы](#); навпаки тому, замѣсць мира — велика колотнеча и во́йна; та то ще и де-хто зъ во́йска вашои ханьскои милости вчинили намъ великиѣ кривды, а черезъ те во́йско наше впало въ непевно́сть. Коли жъ мы упевнилися въ незмѣнноѣ прихильности вашои царскои милости и въ вѣчноѣ незломноѣ присязѣ, то мы дякуємо вашоѣ царскоѣ милости, а саміѣ обѣцяємо, що навѣки вѣчни нѣколи не зломимо нашои присяги й буде вона тежъ незломною и по́сля насъ для потомко́въ нашихъ, въ чо́мъ свѣдчимося Богомъ й ту присягу теперъ понавляємо, бажаючи зберегти єѣ на вѣки, хіба яка небудь значна немилѳсть буде намъ во́дъ вашои царскои милости черезъ брехнѣ ворого́въ. Богъ бачить, мы того не волимо, а найнижше просимо вашу царску милѳсть, коли стане хто брехати на насъ, не доймайте тому вѣры. Нашиѣ вороги брешуть на насъ, а тутъ саміѣ копають ямы по́дъ нами. Мы забезпечилися домовленымъ миромъ и чекали привилеѣвъ королѣвскихъ

на зборовскі умовы, але замѣсць згоди прибувъ Потоцкій зъ войскомъ польскимъ и съ пятьма тысячами Угрѡвъ и Волоховѡвъ, надъ котрымъ отамануе Глігаръ Гурмасъ. Вони напали на насъ, зруйнували багато мѣсточокъ и, вбиваючи людей, вдерлися по́дъ самый Умань. Але зъ ласки Божой вони не мали собѣ утѣхи и мусили вертатися назадъ зъ великою для себе шкодою. Отъ же до насъ доходить звѣстка, що вони збирають ще бѡльші силы на насъ, а Радивиль зъ войскомъ наближається до Любеча и Лоева. Коли жъ и дальше войско ихъ наступатиме на насъ, покѡрно просимо вашу царску милѡсть за спомогаючи силы, згѡдно зъ нашою присягою. Мы повинни будемо заслужити се нашою обопѡльною послугою проти кожного ворога. Що жъ до Москвы, що мы зъ нею вступили въ приязнь, то мы се зробили за порадою вашої царской милости, бо коли Поляки звѡдусѣль закликають на насъ ворогѡвъ, то чому жъ и намъ зъ ними не чинити такъ само, красше жъ намъ мати приятелѣвъ во́дъ стороны Смоленьска та иншихъ городѡвъ королѣвскихъ. Що жъ до того, що наши послы натякнули вашѡй царскої величності, наче бъ то Москва мала опанувати нами, то така була тодѣ у насъ чутка, але про се теперъ нѣякою речи не має. Коли у насъ що небудь нове буде про сю рѣчь, мы не забаримося сповѣстити вашу царску милѡсть. Про затриманыхъ татарскихъ невольникѡвъ мы выдали універсаль, що бъ де то́льки вони знайдуться, заразъ же ихъ вызволити; вашъ Татаринъ, разомъ зъ нашими козаками, поѣхавъ во́дшукувати ихъ по городахъ. Про все се подробно перекаже по́сланецъ нашъ Семень Савичъ. Мы жъ повторне просячи вашої ласки до насъ, самі зъ нашими послугами во́ддаємося вашѡй царскої милости. Вашої

царской милости доброзичливый слуга Богданъ
Хмельницкій зо всѣмъ войскомъ запорожкимъ.

„Коли написано вже сей листъ, наспѣли до насъ двѣ певныхъ звѣстки, що Поляки постановляють на соймѣ у себе. Одну звѣстку доставивъ уманьскій полковникъ. Коли по́дъ Умань приходили Поляки, тодѣ до насъ по́павъ въ полонъ ксѣндзь капелянъ польского гетьмана Потоцкого, во́нъ, хочъ бувъ раненый и при смерти, але по совѣсти переказавъ намъ такъ: „Мы сюды не мали йти, але король и Рѣчь-Посполита по́слали насъ. Я самъ бувъ на соймѣ и певне знаю: король самъ не по́де на войну, во́нъ зо́станеться въ Варшавѣ, а замѣсць себе по́шле королѣвского брата Кароля, котрый заразъ же, якъ то́льки по́дросте трава, рушить просто по́дъ Умань зъ войскомъ, котре складається съ Поляко́въ, Волохо́въ, Угро́въ и Нѣмцѣ́въ, вже й теперъ велено Потоцкому добре тамъ врештувати табо́ръ. Коли ксѣндза спытали: нащо такъ глибоко въ Украину йде королѣвске войско? — во́нъ одмовивъ: королевичъ сподѣвається на по́дмогу Татаръ, кажутъ, обѣцяно ко́лька десятко́въ тысячъ таляро́въ на войну проти козако́въ. Друга звѣстка йде зъ литовскихъ краѣвъ: при одному трупѣ знайшли листъ, писаный авізами, слово въ слово зго́днй съ тымъ, якъ казавъ ксѣндзь. Звольте, ваша царска мило́сть, вдуматися, яки́ у нихъ замѣры? Мы имъ не ймемо вѣры, але запобѣгаючи заздалего́дь, покорно просимо вашу царску мило́сть, звольте покласти своѣ рѣшенецъ и переказати нашимъ по́сланцямъ пораду, якъ намъ бути зъ агами и беями, и якъ давати одсѣчь тымъ, хто наступатиме на насъ. Звольте тежъ повѣдомити насъ про спомагаючі́ силы, чи

скоро вони будуть. Богъ бачить, що мы не подаємо приводу до розбрату зъ вами. Повторне просимо: звольте за все подати звѣстку черезъ нашихъ по̀сланцѣвъ, а мы, зобравши свои полки, будемо сподѣватись. А дальше, що у насъ буде и якї звѣстки во̀дки небудь матимемо, про все не забаримося оповѣстити вашу царску мило̀сть“.

Що бь зрозумѣти значѣне и духъ сего листу, треба згадати де-якї тодѣшнї подѣѣ. Въ груднѣ и студнѣ 1653 року Хмельницкїй воювавъ проти Поляко̀въ вкупѣ зъ Исламъ-Гиреємъ, але Крымскїй володарь йшовъ на по̀дмогу козацкому гетьману не за для прихильности до козацкои справи и навѣть не для прибутку во̀дъ польскои державы, якъ було передъ зборо̀вскою умовою. Во̀нъ ишовъ по волѣ и наказу турецкого султана, свого пана. Поляки постановили съ Крымскимъ ханомъ миръ по̀дъ Каменцемъ, то була такъ звана въ исторїи жванецка умова. На користь козакамъ Исламъ-Гирей вымовивъ у короля Яна Казимира обѣцянку, во̀дновити зборо̀вску умову, котра по̀дняла козацтво до такой высокости, до якои воно до того нѣколи не досягало, але незабаромъ по̀сля новои во̀йны и берестецкои поразки умова ся була скасована и замѣсць неи постановлено [бѣлоцерко̀вску](#), далеко менше користну для козако̀въ. Обѣцянка зо̀сталась „цяцянкою“, и про се и нагадує Хмельницкїй въ сему листѣ своєму. Черезъ мѣсяць по̀сля жванецкои умовы Богданъ Хмельницкїй во̀ддався Московскому цареву и въ Переяславѣ заприсягнувъ ему на вѣрне по̀дданьство. Тымъ часомъ во̀нъ вже ранѣйше ставъ по̀дданымъ турецкого султана и черезъ се мавъ право на по̀дмогу во̀дъ Туреччины и єи данника, Крымского хана,

проти завзятыхъ своихъ ворогѣвъ, Полякѣвъ. Звычайно, що нова присяга на вѣрностъ иншому цареви повинна була перемѣнити давнї вѣдносини Хмельницького до Туреччины и до хана. Хмельницкїй мавъ на думцѣ утаити се вѣдъ своихъ мусульманськихъ спѣльникѣвъ. Якъ видно зъ его листу до хана, вѣнъ ухиляється вѣдъ подробиць про сю лескотливу справу, выказує самї лише натяканя, по котрымъ вѣдносини козацкого гетьмана до московской державы выявляються такъ, наче бѣ то у него зъ Москвою тѣльки якась дружня згода, абы лише нахилити Москву проти Польщѣ, съ котрою Московскїй царь мавъ свои давнї рахунки, а до того ще Богданъ завважає, що все се сталося за порадою самого хана, котрїй колись-то казавъ Хмельницкому, що коли Поляки закликають проти козакѣвъ звѣдусѣль ворогѣвъ, то чому жъ и козакамъ не робити такъ саме и не вѣддячити Полякамъ такимъ же способомъ? Але до хана вже надходили чутки, що Москва мала опанувати козацкою країною, тымъ-то й Хмельницкїй глухо выказує, що й у нихъ була така чутка, але теперъ вже про се нема речи. Звычайно, що таку полїтику не можна було довго провадити, и Крымскїй урядъ повиненъ бувъ незабаромъ дознати всю правду; въ томъ же 1654 роцѣ пѣсля смерти Исламъ-Гирея, за его наслѣдника, Поляки постановили съ Крымомъ дружнїй союзъ проти московской державы и козакѣвъ, опѣсля того татарскїй орды, пѣдлегли ханови, довго воювали за Полякѣвъ проти козакѣвъ и такъ же завзято, якъ колись за козакѣвъ проти Полякѣвъ. Що до вѣдносинъ козацкого гетьмана просто до Туреччины и до єї монархи пѣсля пѣдданьства Московскому цареви, то вони трѣхи выясняються зъ султаньской грамоты, пѣсланої

Богданови въ жовтнѣ 1655 року. Въ нѣй мовиться такъ:
„Послы вашѣ, Романъ и Яковъ, воддали намъ поклонъ и
листъ, въ котрому вы оповѣщаете, що [Махметъ-Гирей-ханъ](#)
зъєднався съ Поляками, зъ Уграми и зъ рѣзными людьми
нашої землѣ и, зломавши присягу, воювавъ проти васъ, а
вы, бачучи округъ себе вороговъ, мусили запросити на
пѣдмогу собѣ Москву. Тымъ часомъ вы горнетесь до насъ и
просите, що бъ мы васъ пѣдъ свою руку и оборону приняли,
згѣдно зъ давнымъ вашимъ писанемъ. Мы васъ, яко вѣрныхъ
и зичливыхъ слугъ нашихъ, пѣдъ оборону нашу приймаемо и
обѣцяемо помагати вамъ проти кожного ворога вашого.
Перше мой визиръ не водчинявъ до мене дверей вашимъ
посламъ, але теперъ, зрозумѣвши все зъ вашого листу,
наказали мы у всѣ землѣ нашѣ, що бъ всѣ про те вѣдали и
нѣякого приводу до незгоды зъ вами не подавали, а жили бъ
дружно зъ вами и рукъ проти васъ не здѣмали. По всѣмъ
землямъ моимъ я оповѣстивъ, що войско запорозке пѣдъ
моєю рукою пробувае, именуючи васъ, переважно надъ
всѣми вѣрными и зичливыми слугами моими. За тымъ
просимо тебе, гетьмане Богдане Хмельницкій, спиняти
войско свое, що бъ нѣ моремъ, нѣ суходоломъ не входило
воно въ нашу державу и не руйнувало земель нашихъ,
памятаючи, що мы всѣмъ землямъ нашимъ звелѣли жити зъ
вами въ дружбѣ. А найбільше пильнуйте, що бъ московскі
козаки въ нашу державу моремъ не ходили и насъ не
руйнуваля, а коли бъ хто близькій до васъ чи далекій ставъ
ворогомъ на насъ, вы повинні зъ войскомъ йти на него. А
мы тежъ обѣцяемо, хто бъ тѣльки ставъ вашимъ ворогомъ и
почавъ проти васъ воювати, то мы станемо на пѣдмогу
вамъ, коли тѣльки вы подасте намъ звѣстку. Для певнѣйшою

вѣры вы вымагаєте воѣ насъ присяги, то наша присяга така: напередъ свѣдчимосѣ тымъ, хто сотворивъ и землю, и небо, и насъ всѣхъ, поѣдъ чиею рукою мы всѣ живемо, — свѣдчимосѣ и всѣми пророками, котрыхъ признаемо мы, якъ ѣ вы. Нехай вони на томъ свѣтѣ будуть свѣдками, що я зо всею державою моею хочу выконати присягу. Вы тежъ, гетьмане Богдане Хмельницкѣй, зо всѣмъ воѣскомъ запорозкимъ заприсягнули намъ на тому, що будете вѣрными и зичливыми слугами намъ, то вы намъ вѣрте, що мы васъ за вѣрныхъ слугъ своихъ маемо, а мы тежъ вѣрити будемо, що вы волите бути нашими вѣрными слугами. Якъ сѣ прежнимъ ханомъ, Исламъ-Гиреемъ, жили вы въ дружбѣ, такъ и сѣ теперѣшнимъ ханомъ, а такожъ зѣ Волохами и Уграми, якъ зѣ нашими слугами, пробувайте въ дружбѣ. А мы, памятаючи, що вы були зѣ нами довго въ дружбѣ и про неи не забували, разомъ зѣ вашими, высше згадаными послами, выражаемо до васъ нашего посла Шагинь-агу, черезъ котрого, по звычаю нашому, посылаемо вамъ шѣсть жупановъ, котри вы ласкаво приймаѣте и насъ не забувайте. Якъ мы читаемо ти чотыре книги, що Мойсеемъ намъ данѣ, на котрыхъ и присягаемо, то вашому посольству конецъ и, разъ заприсягнувши, треба довго жити въ дружной згодѣ“.

Сѣ грамота, писана боьше якъ черезъ повтора року посли присяги Богдана Хмельницкого Московскому царевѣ, уявляе намъ, що гетьманъ передъ своимъ давнымъ зверхникомъ силкуався выставити свое еднане зѣ московскою державою, неначе се була сполка проти Поляковъ ѣ до того выкликана зрадою хана Махметъ-Гирея, котрый замѣсць спольника ставъ козакамъ ворогомъ. Се

була неправда, умова зъ московскою державою сталася ще за Исламъ-Гирея и зовсѣмъ не во́дъ того, що Крымскій ханъ ставъ ворогомъ козако́въ, — навпаки, се останне сталося саме черезъ зъєднане козако́въ зъ московскою державою. Зъ султаньскои грамоты знати, що й при стамбульскому дворѣ дивилися якось неймовѣрно на козацкогo гетьмана; султанъ оповѣщає, що визірь не во́дчинявъ дверей отоманьского монархи козацкимъ посламъ, ажъ поки гетьманьскі́я объясненя и запевненя не во́дновили дружныхъ во́дносинъ султана до козако́въ и поки Богданъ Хмельницкій не во́дновивъ прежнёго свого обовязку, виявленого въ 1650 роцѣ.

Документы, съ котрыхъ мы выбрали сіѣ звѣстки, въ московско́мъ головно́мъ архі́вѣ чужоземныхъ справъ, есть частиною во́ддѣлу польскои коронной метрики, вони тамъ зобрани́ въ двохъ текахъ по́дъ заголовкомъ: „Зсылки Польщѣ зъ Украиную“. Обоймаючи часы гетьманованя Богдана Хмельницкого, Выговского, Юрія Хмельницкого и Тетери, вони ко́нчаються на 1663 роцѣ. Частина сихъ документо́въ ранѣйшого часу попала въ руки Полякамъ по́сля берестецкои побѣды надъ козаками, коли побѣдникамъ до́сталася шкатула Хмельницкого съ паперами, — другу частину завѣзъ въ Польшу Тетеря, котрый, якъ вѣдомо, завѣзъ зъ собою скарбы Хмельницкого и клейноды войска запорозкого, до якихъ належали и письменні́ документи. Кажуть, що въ московско́мъ архі́вѣ чужоземныхъ справъ нѣхто не памятає, що бѣ хто небудь зъ рускихъ чи польскихъ историко́въ користувався сими документами. Здебо́льша вони нѣде не були надруковани́ и мало мѣжь ними такихъ,

котрыхъ змѣсть по якимъ иншимъ спискамъ бувъ бы вѣдомый историкамъ Украины. Историчне значѣне особы Богдана повинно уявлятися въ иншому свѣтлѣ. Єго наступники — Бруховецкї, Дорошенки, Орлики та инші другоряднї дѣячѣ, маючи на метѣ самостойно́сть Украины по́дъ верховною властею Отоманьскои Порты, не чинили незго́дно съ політикою Богдана Хмельницкого, а то́льки слѣдкували показаною нимъ кривою стежкою, а Юрко Хмельницкїй, котрого султанъ пожалувавъ княземъ Малоросїйскои Украины, не бувъ „сынъ, недостойный славного батька“, але вповнѣ бувъ достойный его, якъ и Богданъ лишивъ Украинѣ достойного себе сына.

Переложено зъ выдання 1881 р. „Историч. монографїи и изслѣдованїя Н. Костомарова т. XIV. выдане Вольфа. Ст. 63—83.

Складавъ Левъ Вербицкїй.

Ця робота перебуває у [суспільному надбанні](#) у всьому світі.

Цей твір перебуває у суспільному надбанні у всьому світі, тому що він опублікований до 1 січня 1923 року і автор помер щонайменше 100 років тому.

About this digital edition

This e-book comes from the online library [Wikisource](#)^[1]. This multilingual digital library, built by volunteers, is committed to developing a free accessible collection of publications of every kind: novels, poems, magazines, letters...

We distribute our books for free, starting from works not copyrighted or published under a free license. You are free to use our e-books for any purpose (including commercial exploitation), under the terms of the [Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported](#)^[2] license or, at your choice, those of the [GNU FDL](#)^[3].

Wikisource is constantly looking for new members. During the realization of this book, it's possible that we made some errors. You can report them at [this page](#)^[4].

The following users contributed to this book:

-
1. [↑](http://wikisource.org) <http://wikisource.org>
 2. [↑](http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0) <http://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0>
 3. [↑](http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html) <http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html>
 4. [↑](http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium) <http://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium>